

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОЇ І ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Сергій ШАНДРУК

Copyright © 2012

Постановка проблеми. Психологічна наука в Україні виходить на нові рубежі і відіграє дедалі більшу роль у розв'язанні актуальних проблем освіти, виробництва, сфери людського спілкування. Особливо важливим є психологічне дослідження здібностей, творчості, обдарованості, що зумовлене сучасними потребами нашого суспільства, якому дуже потрібні високопрофесійні, творчі особистості, котрі могли б вирішувати актуальні завдання державо- і суспільствотворення. Є низка досліджень, які присвячені вивченню обдарованості особистості на різних вікових етапах, проте залишається недостатньо опрацьованою проблематика обдарованості підлітків. Тим більше, що даний віковий період – один із найбільш чутливих періодів для розвитку загальних і творчих здібностей, оскільки саме у цей період онтогенезу суттєво змінюються мисленнєві процеси, формується активне творче ставлення особи до дійсності і самої себе.

Аналіз останніх досліджень. Визначення особливостей розвитку й сутності обдарованості є предметом спеціальних досліджень, узагальнення практичного досвіду і розробок з даного питання. Зокрема, проблема обдарованості висвітлювалася у працях вітчизняних психологів: виконані фундаментальні дослідження у царині психології творчості (О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, В.А. Роменець та ін.), загальних і спеціальних здібностей (Г.С. Костюк, В.А. Крутецький, Н.С. Лейтес, А.В. Фурман, Б.М. Теплов та ін.), психології і психофізіології індивідуальних відмінностей і здібностей (Є.О. Голубева, Г.С. Костюк, В.С. Мерлін, Б.М. Теплов та ін.). Водночас проблематика творчості стала предметом вивчення для багатьох зарубіжних і вітчизняних психологів (Д.Б. Богоявленська, Е. Боно, Дж. Гілфорд, В.М. Дружинін, Г.С. Костюк, К.К. Платонов, Я.О. Пономарьов, Є. Торранс, О.М. Ма-

тюшкін, О.В. Морозов, Д.В. Чернілевський та ін.). Значний внесок у розробку тематики інтелекту, здібностей, обдарованості, творчого мислення, розвитку творчої особистості зробили такі вчені, як Н.С. Лейтес, В.О. Моляко, В.В. Рибалка, С.О. Сисоєва, А.В. Фурман та ін.

Мета статті – теоретико-методологічне дослідження взаємозалежності практичного інтелекту і практичної творчості, вербального інтелекту і вербальної творчості, схильності і прагнень до творчої діяльності як основних психологічних особливостей загальної і творчої обдарованості підлітків.

Виклад основного матеріалу. Вивчення та аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що проблема здібностей досліджується з різних позицій і розробляється у різних аспектах. Б.М. Теплов свого часу вказав на три ознаки здібностей, що їй досі визнаються класичними, зокрема: 1) під здібностями розуміються індивідуально-психологічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої; 2) здібностями називають не будь-які індивідуальні особливості, а лише такі, котрі стосуються виконання діяльності чи багатьох діяльностей; 3) поняття “здібність” не зводиться до тих знань, навичок чи вмінь, які вже напрацьовані в даній людині [8]. С.Л. Рубінштейн, як і Б.М. Теплов, під здібностями розумів складне синтетичне утворення особистості, котре визначає її здатність до успішного виконання будь-якого виду діяльності [7]. Учений також не зводив здібності до знань, умінь і навичок, а підходив до цієї проблеми діалектично: з одного боку, здібність – передумова виконання дії і водночас оволодіння знаннями і вміннями, а з другого – у процесі опанування ними формуються здібності [7]. Н.С. Лейтес зазначає, що здібності – це такі властивості особистості, від яких залежить можливість

здійснення і ступінь успішності виконання діяльності [2]. Г.С. Костюк розглядав здібності як вияв сутності людини, складну синтетичну структуру особистості, тісно пов'язану із комплексом її якостей, зокрема із знаннями, потребами й інтересами [1]. К.К. Платонов у розумінні здібностей також виходить з їх зв'язку зі структурою особистості, до якої він долучає її “досвід” (знання, вміння, навички), “функціональні особливості” (емоції, відчуття, мислення, сприймання, волю, пам'ять), “біологічно зумовлене” (властивості темпераменту), “спрямованість” [5]. Відтак здібності – психічні властивості усупільненого індивіда, що є передумовою успішного виконання ним певних видів діяльності (набування знань, умінь і навичок, використання їх у праці) як свідомого суб'єкта соціального повсякдення.

Термін “розумова обдарованість” має синоніми “розум”, “розумові здібності”, “інтелект”, “обдарованість”, “талант”, “інтелектуальні здібності”, “пізнавальна сфера”, “пізнавальні здібності”. Розуміння обдарованості великою мірою залежить від того, яке значення приділяється тим чи іншим видам діяльності і що розуміється під власне “успішним” виконанням кожного її конкретного виду. Змістова суть понять “обдарованість” і “здібності” полягає в тому, що властивості людини розглядаються в них із погляду тих вимог, які ставить перед нею та чи інша практична діяльність. Тому немає підстав говорити про обдарованість узагалі, а лише про обдарованість у певній діяльності чи сфері людського практикування.

Обдарованість науковці здебільшого розглядають як якісно особливе поєднання здібностей, від котрих залежить можливість більшого чи меншого успіху у виконанні певного виду діяльності (Б.М. Теплов), як вроджені властивості, що є передумовою розвитку здібностей (М.Д. Левітов), як природний фонд здібностей, котрі є анатомо-фізіологічними задатками (В.А. Крутецький). Водночас обдарованість – це передусім високий рівень розвитку здібностей людини, який дозволяє їй досягти особливих оригінальних успіхів у певній сфері чи сегментах суспільної діяльності. Звідси загальна обдарованість – це широкий діапазон здібностей, що становлять фундамент успішного привласнення особистістю знань, умінь, норм і цінностей, а згодом і творчих успіхів у багатьох видах професійного практикування [10], де їх основу становлять загальні розумові здібності, себто така система індивідуально-

психологічних властивостей, що забезпечує відносну легкість і продуктивність в оперуванні знаннями, образами, смислами.

Учені звертають увагу на те, що обдарованість – одне з найменш зрозумілих явищ психіки людини, котре не вичерпується високим інтелектом, що, безсумнівно, є одним із найважливіших критеріїв в оцінюванні цієї риси-якості особистості. Примітно, що у психологічній науці визначення змісту поняття “інтелект” багато в чому збігаються: інтелект – це: а) відносно самостійна динамічна структура пізнавальних особливостей, що виникає на основі спадково закріплених (і вроджених) анатомо-фізіологічних якостей мозку і нервової системи (задатків), яка формується у взаємозв'язку з ними (Л.Ф. Бурлачук); б) адаптаційний механізм, який забезпечує адекватне пристосування людини до навколишньої дійсності (В.О. Моляко); в) властивість особистості, котра виявляється у здатності глибоко і точно відобразити у свідомості предмети і явища об'єктивної дійсності у їх суттєвих зв'язках і закономірностях, а також у творчій перебудові досвіду (М.Д. Левітов); г) система орієнтації на суттєві залежності задач, які розв'язують (П.Я. Гальперін); д) пластична й одночасно стала структурна рівновага поведінки (А.В. Петровський). Причому розвиток інтелекту особистості залежить від тих самих факторів, що й багатьох психічних функцій її організму, тобто від вроджених особливостей, з одного боку, і навколишнього середовища – з іншого; він являє собою особливу діалектичну систему розвитку індивідуальності як складний психологічний феномен, котрий відображає істотні моменти взаємодоповнення розумових і мисленневих процесів, своєрідне поєднання узагальнених й одиничних структур розумової життєдіяльності особи. Прояви інтелекту різноманітні і нестабільні. І все ж загальною, домінуючою ознакою, з допомогою якої можна відрізнити інтелект від інших особливостей поведінки особистості, “є активізація у будь-якому акті мислення, пам'яті, уяви всіх тих психічних функцій, які забезпечують пізнання навколишнього світу” [9]. Отож інтелект – це здатність особистості до виконання різноманітних операцій логічного мислення, яка зумовлена рівнем розвитку інших розумових здібностей (сприймання, пам'яті, уважності тощо).

Розуміння творчості характеризується дуже широким діапазоном поглядів: трактування творчості з рефлексологічної позиції як ство-

рення чогось нового у ситуації, коли проблема-подразник спричинює утворення домінанти, довкола котрої зосереджується потрібний для прийняття рішення запас минулого досвіду (В.М. Бехтерев); як вихід за межі наявних знань (Д.Б. Богоявленська, О.М. Матюшкін, З.М. Калмикова та ін); як взаємодія, котра спричиняє розвиток (Я.А. Пономарьов). Звідси закономірно, що творчість у психології розглядається в кількох аспектах продукту, творчого процесу, творчих здібностей та особливостей змістовленого перебігу творчої діяльності.

Вивчаючи феномен творчої обдарованості, дослідники аналізують його різноманітні ознаки та формовияви. О.М. Матюшкін, спираючись на праці вчених-дослідників (Є.О. Голубевої, Є.І. Ігнат'євої, В.А. Крутецького, І.В. Равич-Щербо, Б.М. Теплова та ін.), обґрунтовує синтетичну структуру творчої обдарованості, до якої долучає домінуючу роль пізнавальної мотивації, дослідницьку творчу активність (знаходження нового, постановка і розв'язання проблеми), можливості прогнозування і передбачення досягнення оригінальних рішень, здатність до створення ідеальних еталонів, які забезпечують високі естетичні, моральні та суто інтелектуальні оцінки [3].

Одним з вихідних положень у дослідженні творчої обдарованості є виділення її як складної психологічної системи, що охоплює принаймні такі складові: а) задатки, які визначають високу сензитивність суб'єкта до певних видів сигналів і характеризують підвищені психомоторні можливості; б) високоінтелектуальні здібності; в) здатність до творчості (знаходження нових розв'язків проблем, оригінальна оцінка ситуації тощо); г) схильність до досягнення прогнозованих результатів, котра пов'язана із переборенням різних бар'єрів, труднощів зовнішнього і внутрішнього характеру [4]. Крім того, важливий показник творчості – оригінальність, яка насамперед виражається у творчому стилі людини, багатстві її індивідуальності. Водночас оригінальність – це своєрідний ключ, що відкриває наукові, естетичні та моральні цінності світу [6]. І далі, концепція В.О. Моляко [4] дає підстави інтерпретувати творчу обдарованість як високий розвиток креативних здібностей людини, що дозволяє їй успішно розв'язувати різноманітні проблемні завдання.

Отож висновуємо, що прояв психологічних особливостей загальної і творчої обдарованості – це складне взаємозалежне системне утво-

рення, що зумовлює функціонування психічних процесів, які органічно задіяні до інтегрального перебігу мисленнєвої (творчої) діяльності дорослої людини.

На підготовчому етапі експериментального дослідження була розроблена система методик для визначення розвитку загальних і творчих здібностей підлітків, що базувалося на теоретичних положеннях про два види розумових спроможностей – про вербальні і невербальні здібності (Дж. Гілфорд, Ж. Годфруа, Д. Векслер). Відповідно до цього експеримент був спрямований на вивчення таких психологічних особливостей загальної і творчої обдарованості, як вербальний і невербальний (практичний) інтелект, вербальна і невербальна (практична) творчість, схильність і прагнення підлітків до творчої, діяльно організованої, активності.

Для характеристики практичного інтелекту підлітків були розроблені завдання, які допомогли виявити їхні здібності до логічного мислення і до розкриття існуючих зв'язків між предметами та явищами. Ці завдання увійшли в методику “Практичний інтелект”, що виявляла собою модифікацію відомих тестів Дж. Равена і Г. Айзенка. Вона містила 20 графічних рисунків-задач, згрупованих у п'ять субтестів за принципом зростаючої складності в межах кожного з них. У результаті експериментування встановлено, що розвиток практичного інтелекту підлітків першочергово залежить від їх схильності до спостережливості, здатності бачити кількісні та якісні зміни, продуктивності ситуаційного перебігу інтелектуальних процесів, рівня розвитку уважності та динамічної уваги, вміння аналізувати, синтезувати, класифікувати й узагальнювати, а також спроможності уявляти, оперувати образами.

Для дослідження вербального інтелекту учнів підліткового віку були розроблені завдання, що увійшли в методику “Вербальний інтелект” (модифікації тестів Г. Айзенка та інших тестових задач). Завдання добиралися таким чином, щоб обстежуваний міг підтвердити свою здатність зрозуміти абстрактне значення тих чи інших понять, продемонструвати вміння розкривати відношення і закономірності між словами й поняттями. Під час експерименту встановлено важливе значення операцій систематизації, комплектування, аналогії, класифікації, узагальнення, здатності аналізувати зв'язки між словами-поняттями.

З метою дослідження творчої обдарованості підлітків було використано методики “Прак-

Результати кореляційного аналізу між інтелектом і творчістю підлітків

Показник 1	Інтелект		Розвиток творчості
	Практичний	Вербальний	
Практична творчість	$r = 0,908, P < 0,01$		
Вербальна творчість		$r = 0,801, P < 0,01$	
Обсяг знань з природничо-математичних дисциплін	$r = 0,897, P < 0,05$		
Обсяг знань із соціогуманітарних дисциплін		$r = 0,786, P < 0,005$	
Схильність, інтереси до творчої діяльності (анкетування учнів)			$r = 0,863, P < 0,0001$
Схильність, інтереси до творчої діяльності (анкетування батьків)			$r = 0,736, P < 0,001$
Схильність, інтереси до творчої діяльності (анкетування вчителів)			$r = 0,799, P < 0,001$

Примітка:

r – коефіцієнт кореляції

p – рівень значущості

тична творчість” і “Вербальна творчість”, що склалися із субтестів “Домальовування трикутників”, “Танграми”, “Білі кружечки”, “Слова на літеру ”К”, “Оригінальні способи використання звичайних предметів”, “Речення з трьома словами”. У процесі відбору завдань для даних методик використано такі характеристики творчості, запропоновані Дж. Гілфордом: оригінальність, гнучкість і точність мислення, легкість виконання завдань. У підсумку експериментування встановлено, що для того щоб виявити високі показники вербальної творчості, учням потрібно актуалізувати набутий досвід, активізувати свідомість, виявляти вміння зіставляти різноманітні і віддалені елементи знань, спостерігати, оперувати інформацією про предмети і явища, мати схильність до літературної творчості. Виходячи з одержаних результатів, стверджуємо, що продуктивність практичної творчості учнів підліткового віку залежить від ступеня розвитку просторової уяви, зорових уявлень, зорової пам’яті, образних уявлень, фантазії, а також від синтетичності мислення, здатності встановлювати аналогії, комбінувати, рефлексувати своє бачення світу.

Для вивчення схильності й прагнень підлітків до актів творчого діяння було розроблено анкету “Виявлення інтересів і нахилів до творчої діяльності”. Вона складалася із

трьох форм: форма А – для учнів, форма Б – для батьків і форма В – для вчителів. На основі результатів дослідження виявлено, що наявність інтересів і нахилів до творчої діяльності передбачає високий і дуже високий розвиток як вербальної креативності, так і практичної, що у взаємодоповненні й сприяє становленню творчої обдарованості підлітка.

Внаслідок кореляційного аналізу нами одержані показники залежностей між психологічними особливостями загальної і творчої обдарованості (**табл.**). Одержані дані вказують на те, що між практичним інтелектом і практичною творчістю, вербальним інтелектом і вербальною творчістю, схильністю й інтересом до творчої діяльності, успішністю з природничо-математичних предметів і практичним інтелектом, успішністю з гуманітарних предметів і вербальним інтелектом існує позитивний, високий і тісний взаємозв’язок. Стабільність наведених коефіцієнтів кореляції підтверджує взаємозалежність психологічних особливостей загальної і творчої обдарованості учнів підліткового віку.

Більше того, є підстави стверджувати, що функціонування обдарованості підлітків залежить від прояву і взаємодії психологічних особливостей загальної і творчої обдарованості (**див. рис.**).

Всі застосовані методики були перевірені на валідність. За основу валідизації взято по-

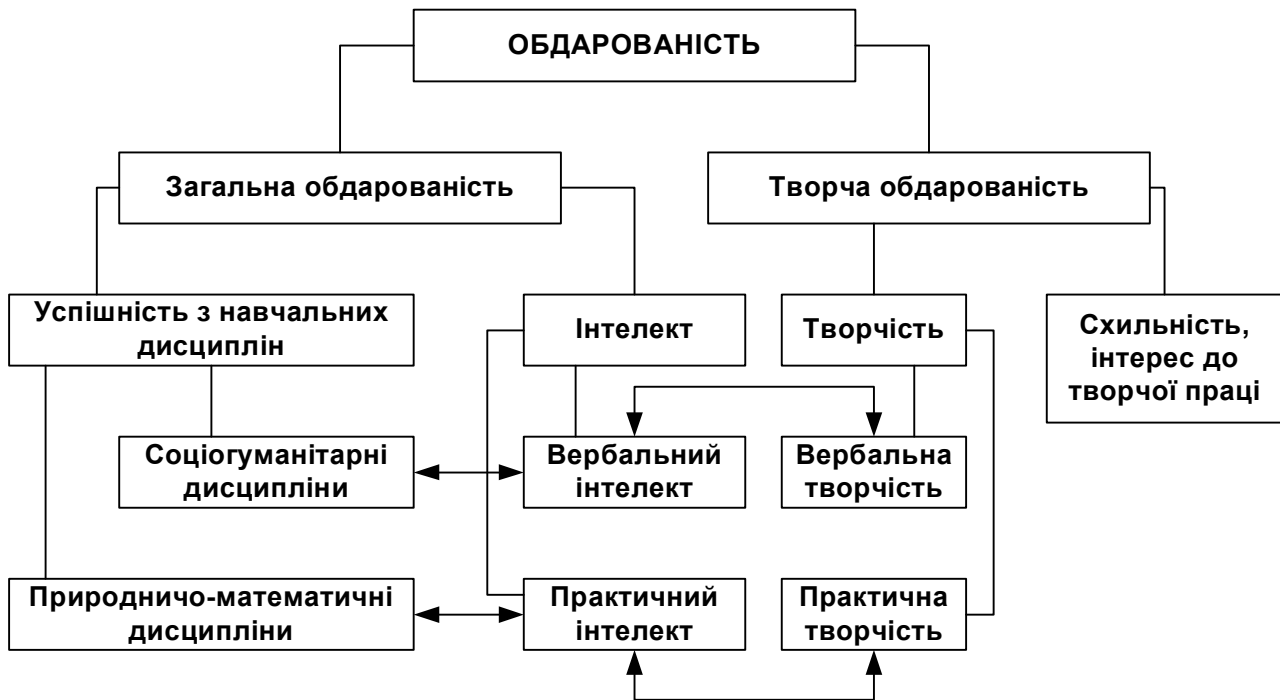

Рис.
Види обдарованості особистості та їх компоненти

казники її критеріальності, а саме: а) успішність учнів з навчальних предметів (усереднений бал за минулий навчальний рік) гуманітарного і природничо-математичного профілів, що співвідносилися із показниками вербального і практичного інтелекту; б) продуктивність їхньої практичної і вербальної творчості, що зіставлялися із даними анкетування. У підсумку показники першої групи критеріїв валідації були основними характеристиками загальних розумових здібностей молодших підлітків, а другої – їх творчих здібностей.

Валідність методичного комплексу перевіряли за вибіркою із 420 осіб (200 обстежуваних – учні підліткового віку, 200 – батьки учнів, 20 учителів). Співвідношення між критеріями валідації і даними показниками виявлялися шляхом кореляційного аналізу, водночас було визначено статистичну значущість кожного коефіцієнту кореляції (див. табл.). Загалом величини встановлених коефіцієнтів кореляції підтверджують достатню значущість зв'язку між усіма наведеними показниками, адже характеризуються стабільністю за статистичним значенням. Отже, пропонуємо нами експериментальний методичний комплекс валідний для його використання з метою дослідження психологічних особливостей загальної і творчої обдарованості підлітків.

ВИСНОВКИ

1. Прояв загальної і творчої обдарованості підлітків є складним взаємопов'язаним системним утворенням, що зумовлює функціонування психічних процесів, які органічно входять у розвитково-ситуаційний перебіг цілеспрямованої мисленнєвої, а відтак і творчої, діяльності.

2. Психологічні особливості загальної і творчої обдарованості учнів підліткового віку діалектично взаємозалежні, що спричинено міцним базовим зв'язком вербального інтелекту і вербальної творчості, практичного інтелекту і практичної творчості.

3. Обсяг знань з навчальних предметів (гуманітарних, природничо-математичних) і, відповідно, високий розвитковий потенціал інтелекту (вербального, практичного) сприяють прояву загальної обдарованості підлітків, а високий розвиток вербальної і/чи практичної творчості та наявність у них схильності й прагнень саме до творчої діяльності стимулюють становлення їх творчої обдарованості.

4. Теоретично обґрунтований, апробований і валідизований методичний комплекс (“Практичний інтелект”, “Вербальний інтелект”, “Практична творчість”, “Вербальна творчість”, “Виявлення інтересів і нахилів до творчої діяльності”) може бути використаний для дос-

лідження психологічних особливостей загальної і творчої обдарованості підлітків, що забезпечить вияв і розвиток обдарованої молоді в умовах сімейного та шкільного виховання.

5. Одержані у процесі дослідження результати становлять початковий етап вивчення психологічних особливостей загальної і творчої обдарованості підлітків. Перспективу вбачаємо у поглибленому аналізі структури загальних і творчих здібностей на різних вікових етапах, у спостереженні за виявом і розвитком обдарованості дитини у сім'ї, в навчальній діяльності і позанавчальній роботі.

1. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у дітей / Г.С. Костюк – К. : Знання, 1963. – 80 с.

2. Лейтес Н.С. Способности и одарённость в детские годы / Н.С. Лейтес. – М.: Знание, 1984. – 80 с.

3. Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности / А.М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 29–33.

4. Моляко В.О. Здібності, творчість, обдарованість: [теорія, методика, результати досліджень] / В.О. Моляко, О.Л. Музика. – Житомир : Видавництво ПП “Рута”, 2007. – 319 с

5. Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1979. – 312 с.

6. Роменець В.А. Психологія творчості: [навч. посіб. для студ. вузів] / В.А. Роменець. – 2-е вид., доп. – К. : Либідь, 2001. – 288 с.

7. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.

8. Теплов Б.М. Способность и одарённость / Б.М. Теплов // Избр. тр.: [в 2-х т.]. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 15–41.

9. Фурман А.В. Психодіагностика інтелекту в системі диференціації навчання: [кн. для вчителя] / А.В. Фурман. – К.: Освіта, 1993. – 224 с.

10. Шандрук С.К. Психологічні особливості загальної і творчої обдарованості учнів молодшого підліткового віку (на матеріалі сільських загальноосвітніх шкіл) : Автореф. дис... канд. психол. н.: 19.00.07 / Шандрук Сергій Костянтинович. – Київ, 1995. – 23 с.

11. Guilford J. The nature of human intelligence / J. Guilford. – N.Y.: McGraw Hill, 1967. – 290 p.

12. Torrance E. Torrance test of Creative Thinking / E. Torrance. – Bensville IL: Scholastic Testing Service, 1966. – 234 p.

АНОТАЦІЯ

Шандрук Сергій Костянтинович.

Психологічні особливості загальної і творчої обдарованості підлітків.

У статті розкриваються теоретичні аспекти вивчення загальної і творчої обдарованості, обґрунтована технологія дослідження інтелекту й творчості підлітків. Встановлено, що психологічні особливості загальної та творчої обдарованості учнів підліткового віку розвитково взаємозалежні, що зумовлено діалектичною єдністю перебігу процесів практичного інтелекту й практичної творчості, вербального інтелекту й вербальної творчості.

Ключові слова: психологія творчості, підлітковий вік, загальна обдарованість, практичний інтелект, вербальний інтелект, творча обдарованість, практична творчість, вербальна творчість.

АННОТАЦИЯ

Шандрук Сергей Константинович.

Психологические особенности общей и творческой одаренности подростков.

В статье раскрываются теоретические аспекты изучения общей и творческой одаренности, обоснована технология исследования интеллекта и творчества подростков. Установлено, что психологические особенности общей и творческой одаренности учащихся подросткового возраста развивающе взаимосвязаны, что обусловлено диалектическим единством процессов практического интеллекта и практического творчества, вербального интеллекта и вербального творчества.

Ключевые слова: психология творчества, подростковый возраст, общая одаренность, практический интеллект, вербальный интеллект, творческая одаренность, практическое творчество, вербальное творчество.

ANNOTATION

Shandruk Serhiy.

Psychological Features of General and Creative Genius of Teenagers.

The article deals with the theoretical aspects of studying the general and creative genius. The technology of investigation of intelligence and creativity of teenagers has been substantiated. It has been determined that psychological features of general and creative genius of juvenile age are interdependent in their development, which is caused by the dialectical unity of the course of the processes of practical intelligence and creative practice, verbal intelligence and verbal creativity.

Key words: psychology of creativity, juvenile age, general genius, practical intelligence, verbal intelligence, creative genius, practical creativity, verbal creativity.

Надійшла до редакції 15.10.2012.